ویژه‌نامه آموزشی
مقاله پژوهشی
مجله دانشگاه علوم پزشکی رفسنجان
دوره دهم، ویژه‌نامه ۱۳۹۰، ۵۴-۴۱

تجربیات اساتید از اولین دوره آموزش غیرحضوری گواهینامه عالی بهداشت کشور در دانشگاه علوم پزشکی کرمان

نرگس خانجانی[۱]، **مریم صابر**[۲]

دریافت مقاله: ۸۹/۹/۳۰ ارسال مقاله به نویسنده جهت اصلاح: ۸۹/۱۱/۱۹ دریافت اصلاحیه از نویسنده: ۹۰/۲/۶ پذیرش مقاله: ۹۰/۲/۱۸

چکیده

زمینه و هدف: اولین دوره آموزش غیرحضوری گواهینامه عالی بهداشت در ایران در دانشگاه علوم پزشکی کرمان با پذیرش ۳۰ دانشجو از بهمن ۱۳۸۶ آغاز شد. لازم بود تجربیات این دوره بررسی و ثبت گردد تا برای تصحیح و برگزاری دوره‌های مکاتبه‌ای مشابه در سایر رشته‌ها و در دانشگاه‌های دیگر کشور به کار گرفته شود.

مواد و روش‌ها: مطالعه حاضر به روش کیفی و فنومنولوژی توصیفی انجام شد. با تمام اساتید درگیر در تدریس مکاتبه‌ای، مصاحبه انجام شد. از سؤالات باز و نیمه‌ساختار یافته استفاده گردید. اطلاعات کدگذاری و طبقه‌بندی شدند و به روش آنالیز موضوعی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. برای تأیید صحت مطالب از دو نفر از اساتید شرکت‌کننده خواسته شد که متن نهایی را مطالعه کنند و نظر بدهند.

یافته‌ها: اطلاعات در دو حیطه عمده طبقه‌بندی شدند. حیطه اول، نگرانی اساتید در مورد کیفیت آموزش دانشجویان بود. اکثر اساتید تصور می‌کردند دانشجویان مکاتبه‌ای، به خوبی دانشجویان حضوری مطالب را نیاموخته‌اند، سؤالاتشان بدون جواب می‌ماند، برطرف کردن اشکالات‌شان دشوار است و دروس‌شان تلمبار می‌شود. حیطه دوم، مشکلات خود اساتید بود از جمله این که تدریس مکاتبه‌ای به خصوص در دروس فهمیدنی و عملی مشکل‌تر است، آماده‌سازی مطالب و ارتباط با تلفن و ایمیل بیشتر وقت می‌گیرد و چون با دانشجو ارتباط نزدیک ندارند، نمی‌توانند فیدبک سریع از دانشجو بگیرند. دیگر این که اساتید می‌بایست از قبل توجیه می‌شدند و زیرساختار تدریس مکاتبه‌ای از جمله ویدئوکنفرانس از قبل فراهم می‌شد.

نتیجه‌گیری: آموزش غیرحضوری در ایران هنوز در مراحل ابتدایی است و برای راه‌اندازی دوره‌های موفق باید برنامه‌ریزی مناسبی صورت گیرد. ایجاد زیرساختار مناسب، توجیه اساتید و دانشجویان قبل از شروع دوره و تحقیق و ارزشیابی مداوم در مورد کیفیت تدریس، لازم به نظر می‌رسد.

واژه‌های کلیدی: آموزش غیرحضوری، دانشنامه عالی بهداشت، اساتید، دانشگاه علوم پزشکی کرمان

۱- (نویسنده مسئول) استادیار گروه آموزشی آمار و اپیدمیولوژی و مدیر گروه ام پی اچ، دانشکده بهداشت، دانشگاه علوم پزشکی کرمان
تلفن: ۳۲۰۵۱۳۶-۰۳۴۱، دورنگار: ۳۲۰۵۱۳۴-۰۳۴۱، پست الکترونیکی: n_khanjani@kmu.ac.ir
۲- مدیر دفتر توسعه آموزش پزشکی، دانشکده بهداشت، دانشگاه علوم پزشکی کرمان

[Downloaded from journal.rums.ac.ir on 2025-08-05]

[DOR: 20.1001.1.17353165.1390.10.1.6.6]

مقدمه

مهارت آموزی مدیران و کارشناسان ستادی، پیرامون موضوعات مرتبط با سلامت، ضرورتی اساسی برای ارتقاء عملکرد نظام سلامت است. برای تحقق این موضوع از دیرباز معاونت بهداشتی وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی اجرای دوره‌های آموزشی گواهینامه عالی بهداشت (Master of Public Health) را به عنوان راهکاری اثربخش بکارگرفته است. با هدف توسعه و ارتقاء این برنامه، در یکصد و هشتادمین جلسه مورخ ۱۳۸۶/۲/۲۹ شورای گسترش دانشگاه‌های علوم پزشکی برای اولین بار با ایجاد دوره MPH غیرحضوری در دانشگاه علوم پزشکی کرمان موافقت به عمل آمد و از بهمن ماه ۱۳۸۶ اولین دوره MPH غیرحضوری کشور پذیرش گردید. دانشجویان این دوره از میان فارغ‌التحصیلان دوره دکترا عمومی (پزشکان، دندان‌پزشکان، دامپزشکان و داروسازان) و یا کارشناسان ارشد رشته‌های مختلف علوم پزشکی دانشگاه‌های جنوب شرق ایران (کرمان، سیستان و بلوچستان، هرمزگان، یزد، جنوب خراسان و زابل) پذیرش شدند.

منظور از تشکیل این دوره، تربیت مدیرانی توانمند و خلاق برای نظام شبکه‌های بهداشت و درمان کشور است که بتوانند در حیطه مسئولیت خود، مشکلات و معضلات بهداشتی را مورد تجزیه و تحلیل قرار داده و راهکارهای مناسب برای رفع این مشکلات را ارائه نمایند. در این دوره نیازهای منطقه، اجرای آموزش‌های بومی، بکارگیری شیوه‌های آموزشی از راه دور و کاهش هزینه‌های آموزش مورد توجه قرار گرفت.

آموزش از راه دور امروزه در بسیاری از کشورها مورد توجه است. این سبک آموزش باعث می‌شود افراد دور از مؤسسه آموزش ببینند و برای تربیت متخصصین مختلف مقرون به صرفه است [۱]. در سال ۱۸۹۲، دانشگاه پن و دانشگاه ویسکانزین اولین برنامه آموزش مکاتبه‌ای را تدوین کردند. در دهه ۱۹۶۰ دانشگاه باز بریتانیا برنامه آموزش از راه دور را تدوین کرد که در آن، هم از مکاتبه و هم از وسایل ارتباط جمعی استفاده کرد. بعد از آن بسیاری از دانشگاه‌های دیگر در دنیا از این مدل تبعیت کردند [۲].

آموزش غیرحضوری، کاستی‌هایی دارد که در برخی مطالعات به آن اشاره شده است. از جمله در یک مطالعه اعضاء هیئت علمی به مواردی از قبیل نبود امکانات کافی تکنیکی، کمبود وقت، بار کاری اضافی، نبود امکانات مالی، نگرانی در مورد کیفیت تدریس، دیدگاه‌های منفی در مورد آموزش از راه دور و دستمزد پایین اشاره کردند [۳]. همچنین هزینه‌های توسعه برنامه، زیرساختار تکنولوژی محدود، نقص وسایل و هزینه‌های نگهداری، عدم تناسب با اهداف مؤسسه، نگرانی در مورد کیفیت تدریس، عدم حمایت آموزشی، مشکلات گرفتن مجوز از معایب این روش ذکر شده است [۳]. از مشکلات دیگری که در مورد آموزش غیرحضوری در متون به آنها اشاره شده می‌توان به مواردی از جمله موافق نبودن بالادستان، عدم اطمینان به اعتبار دوره‌ها، مشکلات فنیِ سرعت پایین خطوط اینترنت، فقدان یا آشنا نبودن مدرسان مجرب برای آموزش این دوره‌ها و فقدان مسئول اجرایی اشاره کرد [۴]. همچنین، فقدان قوانین و مقررات لازم برای راه‌اندازی، کنترل و آزمون سیستم آموزش از راه دور، نیاز به زیرساخت مناسب

[Downloaded from journal.rums.ac.ir on 2025-08-05]

[DOR: 20.1001.1.17353165.1390.10.1.6.6]

مخابراتی به خصوص پهنای باند مناسب برای انتقال و دریافت اطلاعات، عدم درک دقیق نظام عرضه و تقاضای آموزش عالی از محیط‌های مجازی آموزش و کارکردها و قابلیت‌های آن، از مشکلات دیگر می‌باشد [۵].

آموزش از راه دور از ابتدای تأسیس حامیان و مخالفان زیادی داشته است [۳]. پیشرفت و تحول در فناوری‌های جدید امری طبیعی است و نمی‌توان از آن ممانعت کرد. اساتید نیز باید خود را با تحولات همگام سازند. راه‌اندازی دوره‌های مجازی در حال حاضر یکی از بهترین راه‌حل‌ها برای رسیدن به اهداف متعالی آموزش و بالابردن سطح علمی کشور می‌باشد.

این پژوهش به منظور درک عمیق و شنیدن کلیه نظرات و تجربیات اساتید درگیر در آموزش غیرحضوری، به صورت کیفی انجام شد تا اساتید بتوانند بدون هیچ محدودیتی و به تفصیل، تجربه خود را از اولین دوره آموزش غیرحضوری گواهینامه عالی بهداشت توضیح دهند. با بررسی تجربیات اساتید درباره کاستی‌ها، محدودیت‌ها، مشکلات و نقایص موجود و با طرح مشکلات و سعی در رفع آنها می‌توان در آینده دوره‌های موفق‌تر غیرحضوری را در ایران راه‌اندازی نمود.

مواد و روش‌ها

این مطالعه به صورت فنومنولوژی توصیفی انجام شد. فنومنولوژی یک متد مطالعه کیفی است و عبارت است از مطالعه تجربیات افراد. محقق از طریق توضیحاتی که افراد شرکت‌کننده می‌دهند، به بررسی تجربیات انسانی می‌پردازد. در فنومنولوژی توصیفی تمرکز تحقیق بر توصیف آنچه که افراد در ارتباط با یک پدیده تجربه می‌کنند، می‌باشد [۶].

در دانشگاه علوم پزشکی کرمان ۱۱ استاد در امر تدریس دانشجویان غیرحضوری گواهینامه عالی بهداشت ورودی ۱۳۸۶ مشارکت داشتند. فقط یک نفر تدریس را به صورت کارگاهی و حضوری انجام داد و از مطالعه حذف شد. در این مطالعه از ۱۰ مدرس، پس از کسب رضایت کتبی، در روز و زمانی که برایشان مناسب بود، مصاحبه حضوری یا تلفنی به عمل آمد. یکی از اساتید به دلیل مسافت و مشغله کاری زیاد، حاضر به مصاحبه حضوری نشد و سؤالات را به صورت کتبی پاسخ داد و بعداً با تماس تلفنی جواب‌های خود را تصحیح و تکمیل نمود.

سؤالات که در جدول ۱ نشان داده شده به صورت باز نیمه ساختار یافته مطرح شدند و اساتید در مورد جنبه‌های مختلف تدریس مکاتبه‌ای صحبت کردند. هر مصاحبه حدود یک ساعت طول کشید. تمام صحبت‌ها ضبط و توسط کارشناس گروه پیاده شد. اطلاعات به صورت آنالیز موضوعی (Thematic analysis) مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. در آنالیز موضوعی، موضوعات مهم به صورت عناوین یا موضوعات اصلی و فرعی شناسایی، طبقه‌بندی، توصیف و تفسیر می‌شوند [۷].

برای افزایش اعتبار مطالعه از دو تن از اساتید خواسته شد که نتایج نهایی را مطالعه کنند و نظر بدهند، سپس نظرات آنها هم به متن اضافه شد.

[Downloaded from journal.rums.ac.ir on 2025-08-05]

[DOR: 20.1001.1.17353165.1390.10.1.6.6]

جدول ۱- سؤالات بکار رفته در مصاحبه‌های نیمه‌ساختار یافته

۱- آیا آموزش به روش مکاتبه‌ای توانست اطلاعات علمی شما را به دانشجو انتقال بدهد؟
۲- به نظر شما دانشجویان مکاتبه‌ای به خوبی دانشجویان حضوری مطلب را یادگرفتند؟
۳- تدریس به روش مکاتبه‌ای برای شما راحت‌تر بود یا حضوری؟
۴- آیا دانشجویان مکاتبه‌ای میزان علاقمندی مشابه به دانشجویان حضوری داشتند؟
۵- آیا دانشجوی مکاتبه‌ای فقط به گرفتن مدرک فکر می‌کرد؟
۶- آیا دانشجوی مکاتبه‌ای تلاشی در جهت کسب اطلاعات و مطالعه رفرنس‌ها از خود نشان می‌داد؟
۷- آیا اگر دوست یا آشنایی داشته باشید آموزش به روش مکاتبه‌ای را به او توصیه می‌کنید؟
۸- آیا فکر می‌کنید آموزش مکاتبه‌ای در ایران با آموزش مکاتبه‌ای در کشورهای پیشرفته چقدر تفاوت دارد؟
۹- آیا دانشجو با اطلاعاتی که به صورت مکاتبه‌ای کسب کرده، مهارت‌های لازم را کسب کرده است تا به صورت عملی به کار برد؟
۱۰- فکر می‌کنید دانشجوی مکاتبه‌ای چه مشکلاتی داشت که دانشجوی حضوری نداشت؟
۱۱- فکر می‌کنید استاد مکاتبه‌ای چه مشکلاتی داشت که استاد حضوری نداشت؟
۱۲- آیا میزان مهارت‌های علمی و عملی دانشجوی مکاتبه‌ای بعد از پایان دوره به اندازه دانشجوی حضوری افزایش پیدا می‌کند؟
۱۳- آیا بهتر بود قبل از شروع آموزش مکاتبه‌ای به شما به عنوان استاد آموزش خاصی داده شود؟
۱۴- آماده کردن اطلاعات برای آموزش مکاتبه‌ای چقدر وقت می‌گرفت؟ آیا بیشتر از حضوری وقت می‌گرفت؟
۱۵- آیا آماده کردن مطلب برای آموزش مکاتبه‌ای از آمادگی برای کلاس حضوری مشکل‌تر بود؟
۱۶- نظر کلی شما در مورد آموزش مکاتبه‌ای کرمان چه بوده؟ آن را موفق یا ناموفق می‌دانید؟
۱۷- آیا باز هم حاضرید که تدریس مکاتبه‌ای انجام دهید (به جای حضوری)؟

نتایج

نتایج در دو حیطه بزرگ، نگرانی‌های اساتید در مورد کیفیت آموزش دانشجویان (احساس عدم یادگیری، بی‌جواب ماندن سؤالات، تلمبار شدن دروس)، و مشکلات خود اساتید (مشکل‌تر و وقت‌گیرتر بودن تدریس غیرحضوری، عدم آشنایی اساتید با تدریس غیرحضوری و عدم استفاده از نرم‌افزارهای مناسب، عدم تعامل با دانشجو) طبقه‌بندی شدند.

احساس عدم یادگیری دانشجو: اکثر اساتید میزان علاقه و پشتکار را در دانشجویان غیرحضوری کمتر از حضوری می‌دانستند. همه اساتید مصاحبه‌شده احساس می‌کردند که آموزش غیرحضوری نتوانسته به اندازه آموزش حضوری، اطلاعات علمی‌شان را به دانشجو منتقل نماید. همچنین اکثر اساتید فکر می‌کردند که دانشجوی مکاتبه‌ای به خوبی دانشجوی حضوری مطلب را یاد نگرفته و مهارت‌های عملی و تحلیلی را کسب نکرده است. به عنوان مثال یکی از اساتید این‌گونه نظر داد:

"بحث یادگیری را باید سطح‌بندی کنیم. اگر بحث ریکال [یادآوری] باشد تفاوتی نمی‌کند. ... می‌نشینند حفظ می‌کنند ... ولی اگر در توکسونومی قسمت آنالیز ... را برویم نگاه کنیم قطعاً اگر کلاس بود، حضوری خیلی

[Downloaded from journal.rums.ac.ir on 2025-08-05]

[DOR: 20.1001.1.17353165.1390.10.1.6.6]

خیلی کیفیت بالاتر بود. ... [دانشجویان] در تحلیل نهایتاً مشکل پیدا می‌کنند. ۵۰٪ حضوری تحلیل را یاد می‌گیرند..."

اساتید دلیل این احساس خود را به عواملی از جمله عدم تعامل مستقیم با دانشجو، عدم دریافت بازخورد آنی از دانشجویان، عدم توانایی در تعیین سطح علمی دانشجویان برای تعدیل سطح تدریس و عدم پاسخ آنی به سؤالات دانشجویان نسبت دادند.

"...[در حضوری] آدم راحت‌تر می‌توانست متوجه شود دانشجوها چه جاهایی نقص دارند و روی قسمت‌هایی که نقص بیشتری دارند، پافشاری بیشتری بکند."

پیش‌زمینه‌های دانشجویان دوره ام پی اچ متفاوت بود و همین باعث شده بود که اساتید با جمعیت بسیار ناهمگونی مواجه باشند. دانشجویان اکثراً پزشک عمومی و بقیه، فوق‌لیسانس‌های رشته‌های مختلف بودند، سال فارغ‌التحصیلی آنها با هم متفاوت بود و در نتیجه به گفته اساتید بعضی از دانشجویان مطالب را از قبل بهتر می‌دانستند و برخی برعکس، هیچ اطلاعی در مورد موضوع نداشتند. اساتید مجبور بودند بر اساس حدس خودشان مطلب تهیه نمایند و نمی‌توانستند اختلافات بین دانشجویان را لحاظ کنند. متعاقباً برای رفع این مشکل اساتید ۱ تا ۲ جلسه رفع اشکال در طول ترم برای دانشجویان ترتیب دادند. یکی از اساتید که مشکل تفهیم مطالب را بیشتر از بقیه داشت، هر هفته به طور غیررسمی برای دانشجویان ساکن کرمان کلاس تشکیل می‌داد و عملاً از حالت مکاتبه‌ای خارج شد.

" ... این مطالب مفهومی را مشکل می‌شود از طریق مکاتبه تفهیم کرد. استاد غیرحضوری بایستی به دانشجو یک سری جزوه بدهد و بعد برود بگوید این رفرنس‌ها را بخوانید و خوب، دانشجو وقتی که در ارتباط با مبحثی در جزوه اشکال داشت و یا نتوانست از منابع مطلب را بگیرد ... کار مشکلی است .... "

بعضی از اساتید معتقد بودند که دانشجویان مکاتبه‌ای، تلاشی در جهت کسب اطلاعات و مطالعه منابع خارج از مطالب آماده‌ای که به آنها ارائه شده، نمی‌کنند و دلایلی از جمله نداشتن انگیزه و نداشتن وقت را مطرح می‌کردند. حدود نیمی از اساتید هم فکر می‌کردند که دانشجویان مکاتبه‌ای هدفشان گرفتن مدرک، و نه آموختن، بوده است.

مشکل‌تر و وقت‌گیرتر بودن تدریس غیرحضوری: اکثریت اساتید آماده‌سازی مطلب برای آموزش غیرحضوری را از حضوری مشکل‌تر و وقت‌گیرتر می‌دانستند. حتی تعدادی ذکر کردند که آماده‌سازی مطالب حدود ۲ برابر بیشتر وقت می‌گرفت و دلائلی مثل تایپ کردن، تصحیح کردن، روی سایت گذاشتن، اسکن کردن، مشکلِ نداشتن نرم‌افزار خاص، مشکلِ پیدا کردن منابع خوب برای آموزش را مطرح کردند. فقط دو تن از اساتید نظرشان این بود که مکاتبه‌ای کمتر وقت می‌گیرد و علتش این بود که عیناً کتاب یا جزوه آماده را برای مطالعه در اختیار دانشجویان گذاشته بودند.

در سیستم اجرا شده در کرمان اکثر اساتید مطلب را هفتگی آماده می‌کردند، کارشناس گروه در تایپ مطالب کمک می‌کرد یا جزوات را اسکن می‌نمود و روی سایت می‌گذاشت. یکی دو نفر هم فایل صوتی پر می‌کردند. از مشکلات بعضی از اساتید هم می‌توان کمتر بودن انگیزه

[Downloaded from journal.rums.ac.ir on 2025-08-05]

[DOR: 20.1001.1.17353165.1390.10.1.6.6]

کار و نظم، نسبت به تدریس حضوری را ذکر نمود. به عنوان مثال یکی از اساتید عنوان کرد:

" وقتی ... آموزش غیرحضوری می‌شود، شاید آن نظم و ترتیب و انضباطی که آدم در حضوری دارد، در غیرحضوری نداشته باشد به نظر می‌آید این هم جزء مشکلات ما بود."

اساتید ذکر کردند که برای رفع اشکال نیز مجبور بودند وقت زیادی صرف کنند، این صرف وقت گاهی به حدی بود که اساتید فکر می‌کردند از آموزش حضوری بسیار وقت‌گیرتر شده است. اظهار نظر یکی از اساتید به این شرح بود:

"اینجوری نباید فکر کنیم که در آموزش مکاتبه‌ای مطلب را آماده کنیم دیگه کار تموم شد ... قاعدتاً باید یک وقت‌هایی هم آدم بگذارد با دانشجوها. دانشجویان تلفنی، ایمیلی سؤال می‌کنند، مشکل دارند. ... مشکل بود به صورت مثلاً تایپی جواب به ایمیل دانشجویان بدهند ... این وقت‌ها را هم به وقت‌هایی که استاد باید بگذارد اضافه کنیم."

عدم‌آشنایی اساتید با آموزش غیرحضوری و عدم استفاده از نرم‌افزارهای مناسب: دوره ام‌پی‌اچ غیرحضوری برگزار شده در کرمان، اولین دوره آموزش غیرحضوری دانشگاه علوم پزشکی کرمان بود. یکی از مشکلات ذکر شده توسط اساتید، عدم آشنایی با روش‌های صحیح و قوانین آموزش غیرحضوری و عدم دسترسی به نرم‌افزارهای مناسب آموزش از راه دور بود. اکثر اساتید معتقد بودند که باید قبل از شروع آموزش مکاتبه‌ای به آنها آموزش خاصی داده می‌شد. مثلاً در مورد آماده کردن مطلب، آشنایی با نرم‌افزارها و آشنایی با نکات قوت و ضعف آموزش غیرحضوری. یکی از اساتید گفت اگر فقط یک دستورالعمل دو صفحه‌ای هم به ما می‌دادند کافی بود و دیگران گفتند:

"خوب یکی از مهم‌ترین مشکلات استادها در این شیوه این است که خود شیوه تدریس را بلد نیستند و برای این قضیه آموزش ندیدند ... این گونه شیوه‌های تدریس اول باید آموزش داده شوند. به هر حال در دنیا این روش آموزش از راه دور وجود دارد و خیلی هم خوب عمل می‌کند ... ولی باید این شیوه‌ها را اول اساتید آموزش ببینند ..."

" ... مدیریت آموزش [غیرحضوری] نامشخص است. قوانین و مقرراتش را هنوز درست ندیدیم. برای اجرا کردنش زیرساخت‌های لازم فراهم نشده است. قوانینش هنوز ۱۰۰٪ درست و مشخص نیست. بالاخره برای آموزش از راه دور یک ستینگ مشخص و مدونی نیاز داریم. از طرح درس آماده کردن، آماده کردن مطالب، نرم‌افزارهایی که باید مدیریت کنند، نحوه تعامل نزدیک استاد و دانشجو، شیوه پاسخ‌گویی به سؤالات دانشجو، ارزشیابی کردنشان و چیزهایی از این قبیل ..."

اساتید فکر می‌کردند که آموزش غیرحضوری در کشور ایران با آموزش غیرحضوری در کشورهای پیشرفته فاصله بسیاری دارد و برای آن دلائلی از جمله نبود نرم‌افزار خاص آموزش از راه دور از جمله Web CT، نبود آئین‌نامه و قوانین و مقررات خاص آموزش مکاتبه‌ای، نبود زیرساختار، عدم امکان ارتباط دانشجویان با هم، در دسترس نبودن اینترنت با سرعت بالا برای دانشجویان و اساتید؛ و عدم نگارش کتاب‌های خاص آموزش مکاتبه‌ای را ذکر کردند. گزیده‌ای از صحبت‌ها به شرح زیر است:

[Downloaded from journal.rums.ac.ir on 2025-08-05]

[DOR: 20.1001.1.17353165.1390.10.1.6.6]

"... کتاب‌ها [در کشور پیشرفته] را وقتی که شما بخوانید، می‌بینید که با یک روش علمی به ترتیبی تألیف شده‌اند که دانشجو بتواند از مطالب آن بدون حضور تمام وقت در کلاس درس بهره گیرد و من معتقد هستم که اگر قرار باشد روش مکاتبه‌ای موفق باشد، بایستی به این ترتیب عمل شود و آن هم بعد از اینکه این کتب تألیف شدند، برای هر درس کلاس‌های رفع اشکال و مواردی از این قبیل مقوله آموزش را کامل کند. "

"... [در کشورهای پیشرفته] دانشجو راحت از طریق مثلاً یک Chat room یا ویدئو کنفرانس با استادش ارتباط دارد، حتی این‌ها ساعت کلاس‌شان مشخص است. پس استاد در شهر دیگری نشسته و به کسانی که در شهر دیگر هستند آموزش می‌دهد. همان جا سؤالاتشان را می‌پرسند، جواب می‌گیرند یعنی زیرساختار آماده است اما در مملکت ما بدون این که زیرساختار درستی فراهم باشد می‌خواستند آموزش مکاتبه‌ای را راه بیاندازند ... با این روش، من این را وقت تلف کردن می‌دانم ... صبر کنند زیرساختار آماده شود، نرم‌افزار آماده شود، گروه‌هایی مسئولیتش را به عهده بگیرند، برای آموزش مجازی از وزارتخانه بیایند و آموزش بدهند به استاد. بعد نظارت کنند برای کاری که دارد انجام می‌شود..."

عدم ارتباط کافی با دانشجو: از کاستی‌های ذکر شده دیگر اینکه ارتباط با دانشجویان در آموزش غیرحضوری مشکل بود، به خصوص که بعضی از دانشجویان از اینترنت خوب استفاده نمی‌کردند. بعضی از اساتید گله‌مند بودند که در این شیوه، استاد تماسی با دانشجو ندارد و دانشجو را درست نمی‌شناسد و این امر موجب شده که استاد شناختی از دانشجوی خوب و علاقمند و یا برعکس، نداشته باشد. به عنوان مثال استادی گفت:

"سر کلاس [حضوری] لااقل شما دانشجوی خوب و بد را می‌شناسید، [اینجا] تفاوت فردی دانشجویان قابل تشخیص نیست برای اینکه خودش را نمی‌بینیم و با او تماس نداریم. سر کلاس بالاخره سؤال می‌کنند، از رفتارشان، از فعالیت‌های کلاسی‌شان می‌شود یک چیزهایی حدس زد. ما انگار که کور بودیم هیچ نمی‌دیدیم. نسبت به هیچ چیز اطلاعی نداشتیم."

ضمن این که اساتید معتقد بودند چون بازخورد دانشجو را ندارند، نمی‌توانند بر اساس فیدبک آنی که در کلاس‌های حضوری وجود دارد خودشان را تصحیح کنند، مطلب را واضح‌تر و آسان‌تر یا مشکل‌تر و در سطح بالاتری بیان کنند:

"... مثل حضوری نبود که من سر کلاس باشم، لااقل من قیافه دانشجو را ببینم، بفهمم عکس‌العملش چیست درس را نفهمیده یا فهمیده، یا این که دانشجویی که نفهمیده من را متوقف کند، من برایش توضیح بیشتری بدهم یا بر عکس، احساس کنم حوصله‌شان سر می‌رود، این چیزها را بلد هستند، من سریع باید از رویش رد شوم ... "

از تدابیر طرح شده برای ایجاد تعامل بین دانشجو و استاد این بود که یک یا چند سؤال در طول یا در پایان درس گذاشته می‌شد. اما گویا خیلی از دانشجویان پاسخ نمی‌دادند و اساتید هم وقتی برای پیگیری نداشتند. برای بسیاری از اساتید عدم وجود تعامل کافی بین استاد و دانشجو باعث نگرانی شده بود.

[Downloaded from journal.rums.ac.ir on 2025-08-05]

[DOR: 20.1001.1.17353165.1390.10.1.6.6]

مشکلات دانشجویان از دیدگاه اساتید: در مورد مشکلات دانشجویان، اساتید از دیدگاه خودشان اظهار نظر کردند و مواردی را عنوان نمودند. از جمله: عدم حضور منظم استاد، وقت کمتر دانشجویان برای درس خواندن (دانشجویان اکثراً شاغل بودند)، عدم آشنایی با روش آموزش مکاتبه‌ای، عدم آشنایی با وظیفه خودشان به عنوان دانشجوی مکاتبه‌ای، عدم وجود برنامه منظم درس خواندن، عدم امکان استفاده از امکانات دانشکده از جمله کتابخانه، انتشارات، مرکز کامپیوتر، عدم دسترسی به اساتید برای رفع اشکال، عدم استفاده درست از اینترنت، ارتباط کم با استاد، تلمبار شدن دروس، سرعت پایین اینترنت. همچنین اساتید ذکر کردند که برخی دانشجویان در مقایسه با دانشجویان حضوری، احساس می‌کردند مورد تبعیض واقع شده‌اند. برخی معتقد بودند در این روش دانشجو موضع فعال ندارد، موضع انفعالی دارد و به مطالب ارسال شده بسنده می‌کند، در درک مفهوم جزوه استاد مشکل دارد و باید جزوه استانداردی تهیه می‌شد. همچنین بعضی اظهار کردند که گیرایی مطلب در غیرحضوری کمتر است و دانشجو از همه حواسش نمی‌تواند استفاده کند. گزیده‌ای از اظهارات اساتید به این شرح بود:

"... [دانشجو] شاید روش آموزش مکاتبه‌ای و از راه دور را خودش خوب بلد نبود، چه جوری به او یاد بدهند که وظیفه‌اش چیست و به عنوان یک دانشجوی مکاتبه‌ای نسبت به دانشجوی حضوری رسالتش، کارکردش، شیوه عملکردش چه فرقی باید داشته باشد. چون غیرحضوری بود، شاید اولویت درس خواندنش نسبت به حضوری یک ذره پایین‌تر بود. پرمشغله هستند، کارهای زیادی دارند طبیعتاً وقتی حضوری است، به اسم دانشجو هفته‌ای یکی دو روز را می‌بایست می‌رفتند سر کلاس، بهتر در برنامه‌شان جای مطالعه و درس خواندن را باز می‌کردند."

"...[دانشجو] خیلی از اشکالاتش را می‌گذارد و همین طور روی هم تلمبار می‌شود. بعد هم اشکالش را رفع نمی‌کند ... تلمبار شدن درس فکر می‌کنم خیلی مهم بود. چون حضوری لااقل به زور هم که شده هفته‌ای یک بار مطلب را می‌شنوند، اما مکاتبه‌ای ممکن است تا آخر ترم تلمبار شود و هیچی نخوانند. ... احساسم این بود که اینها همیشه خودشان را مورد تبعیض می‌دیدند یعنی انگار کمتر از دانشجوی حضوری دارند نفع می‌برند یا به آنها کمتر دارد توجه می‌شود."

در مورد نتیجه نهایی آموزش مکاتبه‌ای کرمان اختلاف نظر بسیار زیاد بود. حدود یک‌سوم اساتید آن را به صراحت موفق، یک سوم به صراحت ناموفق و یک سوم نظر بینابینی داشتند. استادی نظر مثبت خود را این‌گونه بیان کرد:

"بخواهیم خیلی کلان‌تر نگاه کنیم ... دوره مفیدی بود چرا که با هزینه کم با آسان‌ترین شیوه ممکن، افراد متنوعی از مناطق بسیار دور و نزدیک وارد این فرآیند آموزشی شدند. با مدل حضوری چنین امکانی فراهم نمی‌شد. با توجه به این امکانی که بوجود آمد به نظر من ۱۰، ۲۰ درصد افت آموزشی قابل اغماض است."

و دیگری نظر منفی خود را این‌گونه بیان کرد:

"این را روش موفقی نمی‌دانم. این کار را یک کاری می‌دانم که بدون برنامه‌ریزی شروع شد و برنامه‌ریزی بیشتری می‌خواست."

[Downloaded from journal.rums.ac.ir on 2025-08-05]

[DOR: 20.1001.1.17353165.1390.10.1.6.6]

در این مطالعه نیمی از اساتید، دیگر تمایلی به آموزش مکاتبه‌ای نداشتند. یکی از اساتید حتی اظهار کرد که احساس گناه می‌کند:

"... احساس گناه می‌کنم اینطوری به شما بگم جزء معدود کلاس‌هایی بود در سابقه کارم وقتی کلاس تمام شد فکر می‌کنم وظیفه‌ام را آن طور که می‌بایست خیلی کمتر و سبک‌تر انجام دادم. اگر ۱۰۰٪ پولش را که به من بدهند معادل حضوری باشد به نظر من حلال نیست. "

یکی از اساتید تا به آنجا پیش رفت که آموزش غیرحضوری را اصلاً برای ام‌پی‌اچ مناسب نمی‌دانست و دلایل زیر را عنوان کرد:

"... بچه‌های ام‌پی‌اچ افرادی هستند که از نظر عملیاتی به کار مسلطند یعنی خیلی چیزها را دیدند به خاطر همین بیشتر سؤال دارند. ... خیلی دوره‌ها را گذرانده‌اند، بیشتر جنبه تکمیلی دارد، دقیقاً مثل کسی است که امتحان بدهد و بعد از امتحان می‌خواهد سؤالاتش را بپرسد، تمام کلاس‌های ام‌پی‌اچ باید این طوری باشد. ... لازم بود ما همیشه کلاس داشته باشیم تعامل دوطرفه باشد تجارب یکدیگر را بشنویم نظرات یکدیگر را، نظراتِ کتاب و مقالات و به این شکل ... اینها نیاز دارند حضور داشته باشند که هم تجارب همدیگر را بشنوند و هم این که سؤالاتی که دارند در عمل ... بپرسند که این سؤالات پاسخ داده شود. وقتی غیرحضوری باشد فرصت پرسش و پاسخ هم نخواهد بود ...."

در مورد این که آیا اساتید حاضرند آموزش مکاتبه‌ای را به دوست یا آشنای خود معرفی کنند جواب اکثر اساتید بله بود، اما به این شرط که امکان آموزش حضوری برای آن فرد فراهم نباشد.

در مورد حق‌الزحمه اساتید نظرات بسیار متفاوتی مطرح شد. برخی معتقد بودند باید بیشتر از حضوری باشد. برخی آن را معادل و برخی کمتر دانستند. به نظر می‌رسد که هر استاد بر اساس وقتی که صرف نموده بود اظهار نظر می‌کرد. در دوره غیرحضوری برگزار شده، به اساتید بابت نوشتن سرفصل دروس دستمزد پرداخت شد، زیرا سرفصل دروس موجود نبود و به آنها که برای اولین نوبت درس می‌دادند حق‌التدریس ۲ برابر پرداخت شد و با این روش اساتید ترغیب شدند که در آموزش غیرحضوری شرکت کنند.

بحث

آموزش از راه دور به عنوان یک شیوه مدرن آموزشی در دنیا مطرح شده و به نظر می‌رسد که روش‌های سنتی آموزش، به تنهایی پاسخگوی حرکت سریع پیشرفت‌های علمی و نیازهای مداوم جوامع به آموزش نباشد. از طرفی، آموزش گروه‌های پزشکی در دانشگاه خاتمه نمی‌یابد و باید در طول فعالیت حرفه‌ای ادامه پیدا کند. اینجاست که روش‌های آموزش غیرحضوری ارزش خود را نشان می‌دهد[۸]. بسیاری از محققین فواید آموزش مجازی را سهولت در امر آموزش، عدم نیاز به رفت و آمد، عدم تشکیل کلاس در ساعت خاص، کاهش بار کاری نظام آموزش حضوری، آزاد شدن کلاس‌ها، کاهش هزینه‌های آموزشی، تردد، تاسیسات ساختمانی، اسکان و تغذیه دانشجویان می‌دانند [۹].

البته این شیوه کاستی‌های متعدد نیز دارد که در این مطالعه و مطالعات دیگر به آنها اشاره شده است. از جمله این‌که آموزش از راه دور نمی‌تواند تعاملات انسانی و

[Downloaded from journal.rums.ac.ir on 2025-08-05]

[DOR: 20.1001.1.17353165.1390.10.1.6.6]

ارتباط مستقیمی که در کلاس درس ایجاد می‌شود را بوجود آورد [۱۰]. عده زیادی معتقدند که در آموزش از راه دور موقعیت‌های آموزشی خشک، بی‌روح و مکانیکی هستند و تعاملات حیاتی میان استاد و دانشجو وجود ندارد [۱۱، ۸، ۳]. مطالعات همچنین نشان می‌دهند که در آموزش از راه دور، دانشجویان تمایل کمتری برای پرسیدن سؤالات دارند [۱۱-۱۰]، در صورتی که برای آموزش مناسب باید ارتباط مستمر، بازخورد مداوم و تعامل بین یادگیرندگان و اساتید وجود داشته باشد [۱۲، ۲]. برای ایجاد این تعامل می‌توان از چت نوشتنی، چت صوتی، ویدئو کنفرانس و تلفن کنفرانس استفاده کرد [۲]، اما در کشورهای در حال توسعه که امکانات فن‌آوری تکنولوژی به اندازه کشورهای پیشرفته نیست، محدودیت‌های آموزش از راه دور احساس می‌شود و در بسیاری از کشورهای در حال توسعه تعامل بین دانشجو و استاد، ارزشیابی پیشرفت دانشجو و ارزشیابی تدریس استاد وجود ندارد [۲]. به نظر می‌رسد که شیوه تعامل، یکی از ویژگی‌های فرهنگی بازدارنده آموزش از راه دور در کشور ماست چرا که فرهنگ ارتباط در کشور ما عمدتاً شفاهی است، در حالی‌که فرهنگ به کار رفته در آموزش مجازی عمدتاً نوشتاری است و این باعث شده که نسبت به این آموزش نگرش منفی وجود داشته باشند [۱۳].

در مطالعه حاضر و مطالعات دیگر اساتید معتقد بودند که یادگیری و ارتقاء مهارت‌های آموزشی اساتید باید مورد توجه باشد و از اعتماد به نفس پایین و نیاز به آموزش بیشتر قبل از شروع به آموزش از راه دور صحبت کردند [۱۲،۴]. در منابع، دسترسی به ابزارهای سخت‌افزاری و نرم‌افزاری لازم و برخورداری از تسلط و مهارت کافی در بکارگیری ابزارها، تجربه کار با یک سیستم آموزشی مجازی، داشتن وقت و علاقه کافی برای یادگیری نرم‌افزارهای لازم و تمرین با آنها حائز اهمیت دانسته شده و توضیح داده شده که مدرس باید بتواند از نرم‌افزارهای کاربردی مناسب به خوبی استفاده کند [۱۴]. همچنین طراحی و راه‌اندازی سیستم آموزش از راه دور مبتنی بر وب، نیازمند مدیریت و نیروی انسانی متخصص در این زمینه است [۵].

اساتید باید به این باور دست یابند به همان میزانی که بر دانشجویان کلاس‌های سنتی تأثیر می‌گذارند، می‌توانند بر دانشجویان راه دور نیز تأثیرگذار باشند. متأسفانه با وجود گسترش آموزش از راه دور، هنوز بسیاری از اساتید نسبت به تدریس مجازی مردد هستند [۱۳]. در مطالعه حاضر نیز اکثر اساتید از میزان یادگیری دانشجویان ابراز نگرانی کردند. در صورتی که مطالعات متعددی وجود دارد که نشان داده است بین میزان یادگیری دو روش آموزش سنتی و الکترونیک تفاوت معنی‌دار آماری وجود نداشته است [۸]. لذا ابتدا باید نگرش اساتید نسبت به این روش آموزشی و آمادگی برای انجام آن گسترش یابد و استاد با شناخت و گرایشی که پیدا کرده این شیوه را با انگیزه انتخاب نماید و برای آن ارزش قائل باشد [۱۳].

در این مطالعه و مطالعات دیگر اکثر اساتید معتقد بودند که انگیزه و علاقه دانشجویان غیرحضوری کمتر از حضوری بوده زیرا در کلاس درس معلم نقش برانگیزاننده را ایفاء می‌کند و باعث جلب توجه و انگیزه در دانشجویان می‌شود [۸]. برای جبران این مشکل در روش آموزش مجازی باید تمهیدات مناسبی برای جلب توجه و انگیزه فراگیر انجام شود [۸]. به عنوان مثال، نتایج نشان می‌دهد

[Downloaded from journal.rums.ac.ir on 2025-08-05]

[DOR: 20.1001.1.17353165.1390.10.1.6.6]

که تعامل مناسب، استفاده از تکنولوژی و بازخورد فوری استاد تأثیر مثبت بر انگیزش فراگیران در روش آموزش الکترونیکی دارد [۱۵، ۸].

برخی از اساتید در مطالعه حاضر اعتقاد داشتند برای دروس تفهیمی‌آموزش غیرحضوری به تنهایی مناسب نبوده است. در مطالعات دیگر نیز در دروس خاصی از جمله دروس بالینی، آزمایشگاهی و تجربی اعتقاد بر این بوده که آموزش تلفیقی غیرحضوری و حضوری بهتر از غیرحضوری صِرف می‌باشد [۱۶، ۵]. در این مطالعات اعتقاد بر این بود که دوره‌های هیبرید، که در آن جزوات آموزشی، تست و کارِ خانه آنلاین باشد و دانشجو بتواند در کلاس هم شرکت کند، ایده‌آل است [۱۶].

در مطالعاتی به خصوصیات اساتیدی که مایل به تدریس مکاتبه‌ای بودند، اشاره شده است و به نظر می‌رسد که ویژگی‌های استاد در آموزش مجازی هم مؤثر است. ویژگی‌هایی مثل انگیزه پیشرفت، خلاقیت و نوآوری از عوامل مؤثر بر گرایش اساتید به این آموزش بوده است. عدم آگاهی درست افراد از آموزش مجازی هم یکی از عوامل مؤثر بر عدم گرایش آنها به این شیوه بوده است [۱۳].

علی‌رغم کاستی‌های آموزش غیرحضوری، هنوز هم به نظر می‌رسد که آموزش مجازی برای کشورهایی مثل ایران که علاقمندان بسیاری برای ادامه تحصیل و یادگیری دارد، می‌تواند حائز اهمیت باشد، زیرا با توجه به ظرفیت محدود پذیرش دانشجو در دانشگاه‌های سراسری و تعداد زیاد داوطلبان شرکت‌کننده در کنکور، امکان ادامه تحصیل برای افراد زیادی میسر نیست و در صورت عدم توجه به آموزش از راه دور از سرعت رشد علمی کشور کاسته می‌شود [۹]. تحقیقات نشان می‌دهند که آموزش مجازی دانشگاهی در صورت برنامه‌ریزی و تدوین محتوای آموزشی و ارزشیابی مناسب، سیستم موفق و کارآمدی است [۸]. برای برنامه‌ریزی موفق باید تلفیقی از تکنولوژی مناسب، محتوا، فرآیندها، استعدادهای موجود و اشتیاق یادگیرندگان وجود داشته باشد [۲]. سیستم آموزش از راه دور در ایران نیز باید به طور مداوم بر اساس تجربیات موجود و مطالعات بیشتر اصلاح شود [۱۷].

تشکر و قدردانی

این مطالعه توسط دانشگاه علوم پزشکی کرمان تأمین اعتبار شده است. از دفتر توسعه و آموزش پزشکی دانشکده بهداشت دانشگاه علوم پزشکی کرمان و همچنین اساتید شرکت‌کننده در این مطالعه قدردانی به عمل می‌آید.

References

[1] Pemba S, Ndeki S. Continuing education. The experience. *Health Action* 1994; 8: 6-7.

[2] Islam YM, Ashraf M, Rahman Z, Rahman M. Mobile telephone technology as a distance learning tool.

[Downloaded from journal.rums.ac.ir on 2025-08-05]

[DOR: 20.1001.1.17353165.1390.10.1.6.6]

education at Shiraz University. *Faslnameh Ketab* 2009; 77: 13-26. [Farsi]

[10] Khanjani N, Jamshidi V. The Strengths and Shortcomings of the first series of long distance MPH education at Kerman Medical University, from the students' viewpoint (a qualitative study). *Iranian J Med Educ* 2011; (in press).

[11] Chiou S, Chung U. Development and testing of an instrument to measure interactions in synchronous distance education. *J Nurs Res* 2003; 11: 188-96.

[12] Mash B, Marais D, Van Der Walt S, Van Deventer I, Steyn M, Labadarios D. Assessment of the quality of interaction in distance learning programmes utilizing the internet or interactive television: perceptions of students and lecturers. *Med Teach* 2006; 28: 1-9.

[13] Saleh Sedghpour B, Mirzaei S. The attitude and challenges of academics in electronic education. *Majale Fanavari va Amoozesh* 2008; 3: 77-87. [Farsi]

[14] Sarrafinejat A, Najjarian S, Haghdoost A. Standard material production in virtual education, a necessity. *Gamhaye Tose'e dar Oloome Pezeshki* 2008; 5: 152-4. [Farsi]

[15] Ertmer PA, Nour AY. Teaching basic medical sciences at a distance: Strategies for effective

International Conference on Enterprise Information Systems 2005.

[3] Pardue SL. Education and production, The virtual revolution: implications for academe. *Poultry Science* 2001; 80: 553-61.

[4] Alibake M, Jamshidi R, Faraji Z. Evaluating the probability of distant education through the internet for librarians working at the central libraries of the Ministry of Science, Research and Technology and the Ministry of Health and Medical education in Tehran. *Moderiat-e-Salamat* 2006; 8: 33-40. [Farsi]

[5] Maniee R. The development of distance education in higher education (the chances and challenges). *Rahyaft* 2003; 43-52. [Farsi]

[6] Oskouie F, Payrovi H. Qualitative Research in Nursing. *Iran Univ Med Sci Health Serv* 2005. [Farsi]

[7] Hansen EC. Successful Qualitative Health Research. NSW, Australia: Allen & Unwin. 2006.

[8] Zolfaghari M, Mehrdad N, Parsa Yekta Z, Salmani Baroogh N, Bohrani N. The effect of lecture and e-learning methods on learning mother and child health courses in nursing students. *Iranian J Med Educ* 2007; 7: 31-9.

[9] Jokar A, Esmaeelpour R. Virtual education and information literacy: a case study of virtual

[Downloaded from journal.rums.ac.ir on 2025-08-05]

[DOR: 20.1001.1.17353165.1390.10.1.6.6]

care: practices and attitudes. *Respiratory Care* 2007; 52: 1510-24.

[16] Hopper K, Johns C. Education technology integration and distance learning in respiratory teaching and learning in internet-based courses. *J Veterinary Med Educ* 2007; 34: 316-24.

[17] Ostadzadeh Z. Open University and Distant Education. *Rahyaft* 2002; 28: 97-106. [Farsi]

[Downloaded from journal.rums.ac.ir on 2025-08-05]

[DOR: 20.1001.1.17353165.1390.10.1.6.6]

The Shortcomings of the First Series of Long Distance MPH Education at Kerman University of Medical Sciences, from the Academics' Viewpoint

N. Khanjani[1], **M. Saber**[2]

Received: 21/12/2010 Sent for Revision: 08/02/2011 Received Revised Manuscript: 26/04/2011 Accepted: 08/05/2011

Background and Objectives: The first series of long distant MPH (Master of Public Health) education in Iran started at Kerman University of Medical sciences by enrolling 30 students from February 2008. It seemed necessary to document the experience of this program, in order to use the results for tailoring and establishing similar long distance programs in other medical fields and universities.

Material and Methods: This study was a descriptive phenomenology qualitative study. All academics involved in the long distance education program were interviewed. Open and semi-structured questions were asked. The collected data was then coded and categorized to enable further analysis by using theme analysis. The final text was given to two participants for reading and commenting on the validity.

Results: Two main themes emerged from the data. The first was the concern of most of the academics about the quality of education; for example the academics thought the student have not learned as well as the face to face education students, their questions remain unanswered, problem solving is difficult and they procrastinate their reading material.

The second theme was the problems of the academics themselves, such as the difficulty of teaching of the comprehensive and practical materials, the fact that preparing materials and communication through telephone and email is more time consuming and lack of a face-to-face contact hinders academics from getting instant feedback from their students. They also thought that academics should have been trained and that the infrastructure of long distance education, such as video-conferencing should have been established in advanced.

Conclsion: Long distant education is still taking its first steps in Iran and in order to establish successful courses, appropriate planning is essential. Preparing the proper infra-structure, proper familiarization for students and academics before launching the course and continuous research and education-quality evaluation seems necessary.

Key words: Long distance education, MPH, Kerman University of Medical sciences, Academics

Funding: This research was funded by Kerman University of Medical Sciences.

Conflict of Interest: Non declared.

Ethical Approval: The Ethics Committee of Kerman University of Medical Sciences approved the study.

How to cite this article: N. Khanjani, M. Saber. The Shortcomings of the First Series of Long Distance MPH Education at Kerman University of Medical Sciences, from the Academics' Viewpoint. *J Rafsanjan Univ Med Sci* 2011; 10(Supll): 41-54. [Farsi]

1- Assistant Prof., Dept. of Statistical and Epidemiology, Faculty of Public Health, Kerman University of Medical Sciences, Kerman, Iran
Corresponding Author, Tel: (0341) 3205136, Fax: (0341) 3205134, E-mail: n_khanjani@kmu.ac.ir
2- Head of Education Development Office, Faculty of Public Health, Kerman University of Medical Sciences, Kerman, Iran

[Downloaded from journal.rums.ac.ir on 2025-08-05]

[DOR: 20.1001.1.17353165.1390.10.1.6.6]